

Jalta után: Kelet-Európa az új világrendben

Kerekasztal-beszélgetés

Helyszín és időpont:

ELTE Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest

Résztevők: Harsányi Iván történész, Krausz Tamás történész és
Wiener György közgazdász-politológus.

Vitavezető Jakab Attila vallástörténész, teológus.

A vitához írásban szólott hozzá:

Balogh András történész és Juhász József történész.

Jakab Attila: Abban egyeztünk meg, hogy először mindenkinek nagyjából tíz perce lesz, hogy elmondja mondanivalóját, és utána indítjuk a beszélgetést. Először Harsányi Ivánnak adom meg a szót.

Harsányi Iván: Ez egy olyan konferencia, amely a második világháború utáni rendezés problémáit vitatja, de nem országosan és nem is világméretekben, hanem a kelet- és közép-európai térségben. Én ezt azonban egy három felvonásos drámaként fogom fel. A három felvonásos dráma a versailles-i békerendszerrel kezdődik, folytatódik a második világháború utáni rendezéssel, és végződik egy olyan rendezéssel, amely nem világháborúhoz kapcsolódik, de következményeit tekintve legalább ilyen jelentőségű. Ugye, a versailles-i békerendszer, mint tudjuk, egyrészt retrospektíve, a készítőinek akarata szerint, a Monarchia és Németország, a vesztesek megbüntetését szolgálta. Aktuális közvetlen célja az Osztrák-Magyar Monarchia földarabolása, illetve egy új, az antanthoz lojális államok övezetének megteremtése volt. Nem követte a győztes nagyhatalmak csapatainak évtizedes álmószotatása, perspektívában pedig a térségben egyfajta szigetelő réteget akart létrehozni a forradalmak kiszélesedése ellen: *cordon sanitaire*-t. A kisantant ennek csak része, olyan államok zónája, amelyiket a békerendezés kedvezően érintett. Nagyon ellentmondásos ez a történet, mert még ezeknek az övezeti államoknak egymás közötti érdekellentéteivel is számolni kell, de a vesztes Magyarország sakkban tartása és a Szovjetunió ellensúlyozása közös érdek volt.

A nagyhatalmak váltakozó blokkpolitikája zavarta, és érdekesen hatott rá a nemzeti szocializmus megjelenése és expanziós igényei. Többek között emiatt keresztbe vágta ennek a cordon sanitaire-nek az életét a francia–szovjet–csehszlovák szerződésrendszer kialakulása, de az 1938-as müncheni egyezmény mindezt a másik oldalról végleg lezárta. Hitlernek nem volt szüksége a cordonra, mert ő maga intézte el az ügyet, ha nem is sanitaire alapon. Egyszerűen megszállta. Tartós, véglegesnek szánt katonai megszállás volt ez, és annexió.

A második világháború végül is a hitleri terveket meggátolta, az ENSZ politikai, katonai blokkjának – amely, mint tudjuk, 1942. január 1-én Washingtonban alakult –, győzelméből új rendezés indult ki. Először is természetesen szó sem volt annexió és hadisarc nélküli békéről. Másrészt elvileg az 1938-as határoknak kellett volna érvényesülniük, de sok olyan terület volt, mely végül más országokhoz került: Dél-Dobrudzsa, Kárpátalja, Besszarábia, Észak-Bukovina. A lengyel határok módosítása, Karélia kérdése sem az 1938. január 1-i viszonyok szerint dőlt el. Viszont 40 éves megszállás tervét dolgozták ki, és a nyugati hatalmak elismerték a Szovjetunió biztonsági igényeit, támogatták vagy legalábbis eltűrték azokat a lépéseket, amelyeket Moszkva a saját gondolatai szerint a saját érdekében megtett. A Szovjetunió 1945 után úgy vélte, hogy csak akkor szavatolható a biztonsága, ha a szomszédos országokban az övéhez hasonló rendszer keletkezik. Ennek az az oka, hogy az Egyesült Államoknak, ha a nyugat-európai országok lojalitását akarta biztosítani, nem kellett a saját érdekszférájában társadalmi változtatást eszközölni, továbbá gazdasági erővel is ki tudta kényszeríteni a lojalitásukat (gondoljunk a Marshall-terve). A Szovjetunió erre nem volt felkészülve. Számára világos volt, hogy ha egyszer érdekszférájában pluralista politikai rendszer keletkezik, akkor az hiába tesz bármilyen ígéretet arra, hogy nem fogja sérteni a Szovjetunió érdekeit, mert ha egy olyan párt győz, amelyik egy másfajta társadalmi, másfajta politikai rendszert preferál, akkor majd keresnek egy másféle szövetségi rendszert. Viszont a Szovjetunió – ez egy elfelejtett dolog, de azért szeretném itt megemlíteni – ezzel a kelet-európai tömörüléssel, amelyik azért egyfajta „anti-cordon sanitaire” volt, bizonyos közös érdekeket is képviselt, mindenekelőtt a nyersanyag-, élelmiszer- és készáruellátás cseréjét. Ez a KGST (1949). Katonailag a Szovjetunió, később a Varsói Szerződés (1955) egyfajta biztonságot garantált. A győztesek és a vesztesek blokkjából álló övezet egyáltalán nem volt homogén. A nemzetközi gazdasági verseny alakulása azonban repedéseket támasztott, ezért a rendezés több felvonásban felbomlott, és újra erőteljes külső közbeavatkozással alakult át. Így jutunk el az 1989–1990-es újabb fordulóhoz. A harmadik, végső fázisban Gorbacsovnak az volt az elképzelése, hogy ha egy nagyarányú lefegyverzési és biztonsági rendszert ajánl föl az amerikaiaknak, akkor azok majd hajlandók lesznek döntetlenre adni a játszmát. Azonban az

Egyesült Államok egyrészt nem volt erre hangolva, másrészt ez nem volt érdeke. Gorbacsov azt hitte, hogy megtarthatja a labdarúgópálya egyik felét, a másikat majd az amerikaiak megszállják. Az amerikaiak azonban a pálya mindkét részére igényt tartottak, a cornerzászlóra és a tribünre, de még a mozgárusokra is, akik a tribünön kiflit árultak. Tehát a mindent vagy semmit, vagyis a mindenkől a mindent választották. Nem volt háború, de nem is született megfelelő garanciával alátámasztott békerendszer. Nincs remi: ismét van győztesek blokkja, átmenetileg tisztán amerikai vezetéssel. A Szovjetunió széthullása a baltiakkal kezdődött, majd Jugoszlávia és Csehszlovákia szétesésével folytatódott. Utódállamai jelentéktelenné váltak, konfliktusokba keveredtek. Nincsenek heves határváltozások, de nem ez a lényeg. Marad az Odera–Neisse határ, s a kalinyingrádi övezet kicsit furcsa geopolitikai helyzetben van. Egyszerre gazdasági, katonai és politikai behatolás észlelhető. Az egész átalakulás a Nemzetközi Valutaalap és a Gajdar-kormány átalakítási tervével kezdődött. A következmények katasztrófálisak voltak, mármint a lakosság számára. Az Egyesült Államok katonai terveiben szerepelt a térség nagy részének integrálása a NATO-ba. A NATO-csatlakozás megelőzi, illetve meghatározza a gazdasági integráció módját. Az Egyesült Államok támaszpont-politikája elválaszthatatlan a FÁK föllazulásától, a észak-kaukázusi helyzettől, az ukrainai helyzettől, mely utóbbit nyers geopolitikai szempontok irányítják. Most részben egyfajta visszacsapás folyik, aminek része a 2008-ban kibontakozó pénzügyi válság, az energiahordozók áralakulása, az Európai Unió krízisjelenségei, Kína föllívelése. Most került napirendre a transzatlanti együttműködés, de közben a szovjet utódállamok egy része és Oroszország vezetése eurázsiai terveket sző, amely kellemes álomban a kínaiak is szerepelnek. Az amerikaiak pedig egy pacifikus gazdasági térnek a kialakítására törekednek. És Bresztovszky Ernő, amikor 1895-ben lefordította magyarra az *Internacionálé* szövegét, azt írta, hogy holnapra nemzetközivé lesz a világ. Aha, csak nem úgy...

Wiener György: A drámának elsősorban és természetesen a középső fejezetével, a '45 körüli eseményekkel foglalkoznék, de nagyon röviden kitérnék még azért az I. világháborút lezáró békékre, illetőleg a rendszerváltás nyomán kialakult világgazdasági, világpolitikai helyzetre is. Amikor 1918–20-ban úgy döntöttek, hogy meg kell szüntetni az Osztrák-Magyar Monarchiát, ennek hátterében az a feltételezés is állt, hogy a szovjet forradalom nyomán létrejövő új orosz állam sokkal gyengébb lesz a cári Oroszországnál, ezért nincs szükség arra, hogy egy jelentős középhatalom korlátozza Európában az orosz terjeszkedést. Mint közismert, 1849-ben Nagy-Britannia azért támogatta a cári intervenciót, mert úgy ítélte meg, hogy Oroszország féken tartása megköveteli a Monarchia túlélését. Az 1918 után létrejövő szituációval nem foglalkoznék. Nagyon röviden azonban, a tíz perces időkeretet

figyelembe véve, az 1943–48 közötti fejleményeket érinteném. Azért 1943-mal kezdem, mert ekkor már világosan látszott, hogy az I. világháború után a másodikat is elvesztik a németek, akkori nevükön a tengelyhatalmak – ugye, német–olasz–japán szövetség, plusz a hozzájuk kapcsolódók –, és felmerült Európa újrendezésének a terve. Ekkor az alapkérdést a brit külügyminisztériumban úgy fogalmazták meg, hogy kétféle veszély fenyegeti a nyugati, angolszász nagyhatalmakat. Az egyik veszély az, hogy a Szovjetunió, miután a saját területét felszabadította, különbékét köt Hitlerrel, kiszáll a szövetségből, és így módon a háborús terhek Nagy-Britanniára és az Egyesült Államokra hárulnak. A másik veszélyt ennek az ellentétében látták, vagyis abban, hogy a Szovjetunió Európa döntő részén meghatározó szerephez jut, elsősorban Németországban. Annak érdekében, hogy mindkét veszélyt kiküszöböljék, egyfelől kedvezni kívántak a szovjet vezetésnek területi kérdésekben, másfelől pedig fontosnak tartották, hogy Európa egészére nézve kialakítsanak valamilyen megegyezést, amelyben Európa sorsáért a három nagyhatalom közös felelősséget vállal. Annak a célnak megfelelően, hogy a Szovjetuniót érdekelté tegyék a háború folytatásában, Németország területi felosztásának koncepcióját 1943–44-ben részletesen kidolgozták. A teheráni konferencián Roosevelt Németország feldarabolását alapvető fontosságú kérdésnek tekintette. Lényegében ebben az időszakban már döntöttek arról is, hogy Lengyelország határait nyugatra, míg a Szovjetunió határait szintén nyugatra, a lengyelek terhére kiterjesztik. Most a Curzon-vonallal kapcsolatos, az 1920-as évek elején lezajlott vitákra idő hiányában nem térnék ki. Tehát elkészültek azok a koncepciók, amelyek Németország megosztottságához vezettek. Érdekességként említem, hogy 1943-ban létezett egy olyan terv is, aminek az volt a lényege, hogy Bajorország, Ausztria és Magyarország alkosson egy önálló államszövetséget. Ezt az elképzelést Teheránban a szovjet vezetés érthetően elutasította. 1988–89-ben, egyes politikusok fejében ez az elképzelés ismét felmerült, noha nyilvánvaló volt ennek a teljes irrealitása. A Szovjetunió törekvése 1943 és 1947 között nem az volt, hogy létrehozzon egy úgynevezett szocialista táborát, hanem az, hogy a cordon sanitaire okozta problémákat megoldja, és a Szovjetunióval baráti viszonyban levő államok vegyék körül az országot. Ez még önmagában nem követelte meg a szovjet modell bevezetését, sőt, a szocialista átalakulás más útját sem előfeltételezte. Hogy mennyire így volt, ezt néhány vezető magyar kommunista politikus megnyilatkozásain keresztül lehet igazán érzékeltetni, hiszen ekkor a Magyar Kommunista Párt csakúgy, mint a világ kommunista mozgalmának szinte valamennyi politikai szervezete a szovjet iniciatívákat, elvárásokat követte, és hát egy leendő vesztes állam, mint Magyarország kommunista politikai vezetői számára a helyzet még inkább így alakult. 1944 második felében mind a belföldi illegális központi bizottság, mind a Moszkvában tevékenykedő úgyne-

vezett külföldi bizottság tárgyalta ilyen kérdésekről. Egyértelmű volt annak a kinyilvánítása, hogy Magyarországon nem a szocializmus van napirenden, hanem nemzeti, majd demokratikus forradalmat kell végrehajtani. A nemzeti itt Hitler-ellenest jelentett, a demokratikus pedig azt, hogy nagyobb állami beavatkozásra, a munkásosztálynak és a parasztságnak a hatalomba való bevonására van szükség, a gazdaság egyfajta állami ellenőrzésére, de az alapvető rendet nem kívánták megváltoztatni, magát a berendezkedést nem kívánták szocialistává átalakítani. 1944. október 27-én az Állami Honvédelmi Bizottság, a rendkívüli helyzetben a teljhatalmat gyakorló szovjet központi állami szervezet, Magyarországgal kapcsolatosan, a sikertelen kiugrás határait is elemezve, úgy döntött, hogy nem kívánja a magyar társadalmi rendszert megváltoztatni. Ennek megfelelően például Révai József 1945. február 9-én a magyar kommunista párt által megjelentetett első számú brosúrában nagyon hangsúlyosan úgy fogalmazott, hogy ha mi most Magyarországon proletárdiktatúrát akarnánk, akkor ezáltal veszélyeztetnénk a három nagyhatalom, együttműködését, a Szovjetunió és két nagy nyugati szövetségese, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok további megfelelő európai rendezési terveinek érvényesítését. Ez volt az oka annak, hogy a fordulat éve elhúzódott 1947-48-ra, a köztársaság kikiáltása pedig 1946. február 1-jére, hiszen nem volt egyértelmű, hogy mit kell érteni azon, hogy a Szovjetunió nem kívánja – itt az október 27-i határozatra hivatkoznék – a viszonyok radikális átalakítását Magyarországon. De ugyanígy nyilatkoztak a csehszlovák és a lengyel politikai vezetők is. Már ekkor világosan látszott, hogy Jugoszlávia, ahol tulajdonképpen egyedül ment végbe tényleges forradalom a térségben, eltér ettől a szovjet elképzeléstől. Előrehalad, és látszott az is, hogy önálló politikát kíván folytatni. Ennek következtében a szovjet gyanakvás nemcsak 1947-től létezett Jugoszláviával szemben, ami nyílt ellenségeskedésbe csapott 1948-tól, hanem már 1943-ban egy moszkvai külügyminiszteri értekezleten. Ezen Molotov rendkívül meglepődött azon, hogy a britek miért hagynak fel a csetnikek támogatásával, és miért csak Titót kívánják támogatni, ami aztán később, az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején megalapozta a nyugati nagyhatalmak és a Jugoszláv Népköztársaság együttműködését. Csak akkor vált nyilvánvalóvá a szovjet vezetés számára, hogy nem lehet az ő érdekeit figyelembe véve megállni ezen a ponton, és a térség országait szovjetizálni kell. Ekkor ugyanis végérvényesen megromlott a Szovjetunió és a két angolszász nagyhatalom kapcsolata. Ez a fordulópont 1946-47 fordulóján történt. Összefüggött a Truman-elv meghirdetésével, amely egyértelmű nyugati túlsúlyt kívánt biztosítani Görögország és Törökország esetében – közben már egyébként zajlott a görög polgárháború –, ezt követte Magyarországon a Magyar Közösség úgynevezett összeesküvésének felgöngyölítése, a Kovács Béla-ügy, az 1947-es választások, az 1948-as államosítások. Meg kell

még azt is jegyezmem, hogy az a politikai rendszer, amely 1945–48 között Magyarországon létezett, nemcsak kelet-közép-európai sajátosság volt, mert „a három nagy” abban egyezett meg, hogy Európa minden országában a Hitler-ellenes erőkkal kell koalíciós kormányt alakítaniuk. Tehát nemcsak Magyarországon volt koalíció úgy, hogy a Kisgazdapárt rendelkezett a Nemzetgyűlésben abszolút többséggel, hanem ugyanilyen koalíciós kényszer létezett például Olaszország vagy Franciaország esetében, és ez más kisebb nyugat-európai országokban is ismert volt. Mindez tehát azt jelzi, hogy a változások a nemzetközi erőterben zajlottak. Rögtön meg kell jegyezmem, hogy nem volt meg a szocialista átalakulás társadalmi támogatottsága sem a térség államai többségében. Ezt Révai József 1945-ben egyértelműen megfogalmazta, amikor azt mondta, hogy ha a párt – a Kommunista Párttól van szó természetesen – a szocializmusért és a proletárdiktatúráért küzdene, akkor ehhez nem tudná megkapni a kellő támogatást. A mi régióinkban két országban látszott az, hogy a társadalom viszonylag jelentős része egy ilyen jellegű változást elfogad: ez Csehszlovákia és Bulgária volt. Nagyon nem álltak fenn ezek a feltételek Lengyelországban, Magyarországon és Romániában. Mivel ilyen változások hatására jöttek létre az államszocialista országok, berendezkedések a térségben, törvényszerű volt, hogy szovjet–amerikai megegyezés vetett véget ennek az egyébként nagyjelentőségű történelmi kísérletnek. Ez 1986 novemberében Reykjavíkban kezdődött, és '89. december 2-án Máltán fejeződött be. Ez azonban nem egyszerűen azt jelentette, hogy ami történt, az a demokráciának a diktatúra feletti győzelme volt, hanem elsősorban azt, hogy a társadalmi haladás eszméje világméretben totális vereséget szenvedett, és a kapitalizmus világrendszerével való szembenállás áttevődött vallási és nacionalista fundamentalizmusokra. amit megtapasztaltunk, megtapasztalunk a világ számos országában, a Közel-Keleten, Afrikában, Törökországban és Magyarországon is.

Jakab Attila: Köszönjük az érdekes hozzászólást, amely az előzőt jól kiegészítette. Elhangzott, hogy „Málta, december 2.” Ha belegondolunk, ugye, hogy december 17-én kezdődik a „cirkusz” Romániában, és karácsony napján már Ceausescu nem is él, akkor ez a nemzetközi kitekintés tényleg érdekes megvilágításba helyezi az egész történetet.

Krausz Tamás: A mai helyzetből indulnék ki, mert végül is az egész vita, beszélgetés arra megy ki, hogy a győzelem 70. évfordulóján mi az aktualitása – mondjuk így – a jaltai békerendszer bukásának 1989 körül. Mert végül is ennek a rendszernek fokozatos összeomlásáról beszélhetünk. Tehát az világosnak tűnik, hogy a bipoláris világrend 1989-es összeomlása után 25 évvel összeomlóban van az egyipólusú világrendszer is, amelynek a lényegét még az 1980-as években az

amerikai politikai osztály legjobb konzervatív ideológusai körülbelül úgy fejezték ki, hogy az Egyesült Államoknak küldetése, hogy a világ vezető hatalma legyen. Ezt a küldetéstudatot történetileg, politikailag és erkölcsileg is aládúcolták valamiképpen. Általában minden tömegmészárlást, bombázást, ami szükséges volt a világrend fenntartásához, azt mindig a demokrácia zászlaja alatt hajtották végre Vietnámtól Irakig... Ez vonatkozik a Szovjetunióra – antikolonialista harca ellenére is, természetesen –, amely világhatalom a szocializmussal igazolt minden katonai fellépést az 1991-et megelőző évtizedekben. Ugyanakkor mára már kialakulóban van egy multipoláris világrend. Ennek jellegzetességeiről egyelőre csak a legbölcsebbek mernek nyilatkozni, hiszen a maga valóságában, közjogi konstrukciójában még nem alakult ki. Már bizonyos tendenciái látszanak, de még nem jött létre. Igazából az egész ukrajnai konfliktus az új világrend születésének egyik kísérleti pontja. Ha nem tévedek nagyot, akkor a jaltai rendszerből gyakorlatilag csak annyi marad, amit Iván mondott, hogy bizonyos elemei még állítólag megvannak. Én ebben is kételkedem, hogy legyen köztünk vita, hiszen olyan sok új nemzetállam jött létre, s ezeknek a gyenge nemzetállamoknak a betagozása egy új hierarchiába már annyira előrehaladott, hogy én egy egészen más világrendet érzékelek, úgyhogy inkább a diszkontinuitást hangsúlyoznám a jaltai rendszerrel kapcsolatban, mint a kontinuitást. Na most nézzük meg, hogy igazam van-e? Azt a dokumentumot, amely itt fekszik előttem, 1945. február 11-én írta alá „a három nagy”, ahogy nevezni szokták a világ három nagyhatalmának vezetőit. E közismert dokumentum címe: *Nyilatkozat a három szövetséges hatalom – a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – vezetőinek krími konferenciájáról*. Ha az ember beletekint ebbe, akkor a kollégáknak az a megjegyzése teljesen helytállónak bizonyul, hogy Kelet-Európának az Egyesült Államok különösebb jelentőséget nem tulajdonított. Ezt katonailag úgy fogta föl – lehetne a szöveget itt elemezni –, hogy nagymértékben a Szovjetunió fogja eldönteni ennek a régióknak a sorsát. 1945 februárjában vagyunk. Ha közelebbről megnézzük, akkor Lengyelország esetében kifejezetten úgy fogalmaz a dokumentum, hogy be kell kapcsolni az új kormányhatalomba azokat a kommunistákat, vagy szovjetbarát erőket, akik nem voltak benne az akkori lengyel kormányban. Tehát megindul tulajdonképpen Lengyelországnak a szovjet érdekszférába való politikai betagozása az Amerikai Egyesült Államok és részben Nagy-Britannia támogatásával. Ezzel az amerikaiaknak az volt a céljuk, hogy a szovjeteket a csendes-óceáni térséggel szemben kompenzálják. Ugyan részt vett a Szovjetunió később Japán felszabadításában, de ott nem kívánt az Egyesült Államok nagyobb teret adni a Szovjetunióknak. Apropos felszabadítás, a dokumentum a Vörös Hadsereg európai felszabadításáról beszél. Ha jól számolom, hétszer említi a dokumentum azt, hogy a Vörös Hadsereg Európa felszabadítását folytatja; 1945 februárjában vagyunk. Az a

sajnos hivatásos történészek által is képviselt propagandatézis, hogy a felszabadulás nem volt evidencia 1945-ben, merő hazugság és hamisítás. Legfeljebb a társadalmaknak a régi rendszerhez kapcsolódó bizonyos csoportjai, akiknek volt, ahogy mondani szokták, veszteni valójuk, természetesen nem úgy éltek, vagy utódaik élnek ma meg, de a mai szellemi-mentális állapotokat visszavetíteni az akkori időkre, megengedhetetlen (lenne). Minden nagyhatalmi vezető számára evidens volt, hogy a náci Németország alóli felszabadulás zajlik. Aláírta ezt Churchill, Sztálin és Roosevelt. Ezt vizsgálják főül Magyarországon, a balti államokban vagy éppen mostanság Ukrajnában. 1989 óta, az új világrend létrejöttének részeként, ezt is hangsúlyozom természetesen, bizonyos értékek devalválódnak, mások felértékelődnek. Ez független attól, hogy ki hol áll politikailag ennek a kérdésnek a megítélésében. Na de ezt csak úgy zárójelesen mondtam. A lényeg Kelet-Európát illetően az volt, hogy a Nyugat a Szovjetuniót 1945 és 1948 között bizonyos értelemben újra belekényszerítette egy izolációs szituációba. Wiener Gyuri erre gondolt, s ebben szerintem teljesen igaza van, amikor azt mondta, hogy a szovjetnek egyetlen alapvető törekvése volt 1943 után, a kurszki csata után, hogy a régi cordon sanitaire helyén barátságos országok vegyék őt körül, hogy ne izolálódjon ismét, még fel sem merült semmiféle rendszerváltás. 1943 májusából van egy dokumentum, amelyet a Szovjetunió londoni nagykövete, Majszkij küldött Sztálinnak. Sztálin hallgatott Majszkijra számos diplomáciai ügyben. E dokumentumban Majszkij kettéosztotta a háború utáni Kelet-Európát. A Szovjetunió potenciális szövetségeseire, mint pl. Csehszlovákia, és a semleges, jóindulatú szomszédokra. Magyarul is megjelent ez a dokumentum, az *Eszméletben*, később a *Múltunk* is közölte. Majszkij itt azt írta, hogy vannak olyan kelet-európai országok, amelyek a Szovjetuniónak szövetségesei lesznek, itt pl. Csehszlovákiára gondol mindenekelőtt, de a Balkán is a szeme előtt lebeg. A második körben Magyarországot egy olyan konzervatív nacionalista országnak nevezi, ahol a háborút követő átalakulás során elérhető, hogy a Szovjetunióval egy barátságos kormány jöjjön létre, de szó sincs arról, hogy Magyarországon valamilyen komolyabb társadalmi rendszerátalakulás végbemehetne. A fordulópontot – nem előtörténet nélkül, amit Wiener kollega helyesen hangsúlyozott – én 1947 nyarára teszem, amikor megkezdődik Kelet-Európa szovjetizálása a Marshall-segély megvonása nyomán. Ez akkor történik, amikor Sztálin – a Szovjetuniónak a Marshall-segélyből való kizárása után – véglegesen megérti, hogy a Szovjetuniót tudatosan akarják izolálni kelet-európai szövetségeseivel együtt a világrendszeren belül. Tehát kvázi megkapja a kelet-európai országokat. Csak felidézem, hogy a Marshall-segély kimondja: ott, ahol kommunisták vannak a kormányban, nem részesülhetnek a Marshall-segély jótéteményeiből. Mi mást jelent ez a tézis, mint hogy a Szovjetuniót és Kelet-Európát kizárták a Marshall-segélyből mint

izolált régiót. Minden érthetetlen, ha nem látjuk: Kelet-Európa egy nemzetközi *deal* része, vagyis régióink sorsát nem lehet önmagában szemlélni. Ma ugyanez a helyzet... Hiába ígérték meg Gorbacsovnak, hogy nem bővítik a NATO-t keletre – mint mások is utaltak már rá –, a nagyhatalmak, illetve képviselőik, megszemélyesítőik akaratauk érvényesítése érdekében mindig hazudnak. Annak, aki 1989–90-ben szem előtt tartotta Kelet-Európa utolsó pár évszázadának történetét és a világrendszer sorsát, már akkor evidensnek tűnt, hogy a NATO-t bővíteni fogják keletre. Tök mindegy, hogy Gorbacsovnak mit ígérnek. Ma a világrendnek nincs olyan régiója, vagy része, amit a nagyhatalmak ne ellenőriznének, vagy legalább is ne akarnának ellenőrizni, a Déli sarktól az Északi sarkig, a világúrtól Kelet-Ukrajnáig. Ennek gazdasági, pénzügyi, piaci és hatalmi okai vannak. Ezeket szépen külön-külön is lehet vizsgálni, de még jobb együttesen. Amit hatalmi érdekszféraként fognak fel, úgy kezelnek, azt katonailag is ellenőrizni kell. Ilyen értelemben mondom, hogy a NATO kibővítése, Gorbacsov mindenféle Európa Házával és más gyermeteg utópisztikus megfontolásával szemben, 1989-től halad előre. Ma már Kijev a tét. A jaltai rendszer végérvényesen a múlté.

Jakab Attila: Köszönöm, s akkor az előadónak megadnám a lehetőséget, hogy egymásra reflektáljanak, ha pedig nem kívánnak élni a lehetőséggel, akkor a hallgatóság következik.

Wiener György: Én nem mondom le a reflexióról. Tehát teljesen nyilvánvaló volt, hogy a kelet-közép-európai változások után a térség NATO-országok együttesévé, konglomerátumává válik. Egyébként hivatalosan először Horn Gyula jelentette be 1990. március 10-én, hogy Magyarországnak a NATO-hoz kellene csatlakoznia. Korábban a rendszerváltók óvatosságból olyan téziseket fogalmaztak meg, hogy Magyarországnak semleges államnak kell lennie. Jól tudjuk, hogy 1956-ban is megfogalmazódtak ilyen elképzelések, de nyilvánvaló, hogy ha a történelem menete másként alakul, akkor az akkori semlegességi felvetésekből természetesen nem lett volna semmi. A helyzet valóban az, hogy az Egyesült Államok viláгурalma jelen pillanatban töretlen. Krausz Tamással én abban az egy kérdésben vitatkoznék, hogy a multipoláris rend kezd-e az unipoláris, az egypólusú helyére lépni. Lehet, hogy ez hosszabb távon bekövetkezik, jelenleg azonban ellentétes folyamatokat látunk, elsősorban az ukrán helyzet miatt, tudniillik az én megítélésem szerint, szemben azzal, amit a magyar sajtó és sokan, politikusok, politológusok is állítanak, nem Putyin az, aki valamilyen új európai orosz hegemoniát akar létrehozni, hanem az Egyesült Államok kívánja a NATO csapatait az orosz–ukrán határon felsorakoztatni. Aki ránéz Ukrajna térképére, az láthatja, hogy Luganszk meg Donyeck milyen kicsi... Ugyanakkor azt is világosan látni kell,

hogy az egykori szövetséges államok lakosságának igen jelentős része, különösen Lengyelországban, a balti államokban és részben Ukrajnában is nagyon erőteljesen oroszellenes, és ebben benne van a történelem átírásának igénye is. Még egyetlen egy mondat, amit Krausz Tamás mondott a megszállással és a felszabadítással kapcsolatban: 1945 januárjában a londoni amerikai nagykövet Roosevelt elnöknek írt levelében úgy fogalmazott, hogy Ausztriát felszabadítják és megszállják; Németországot meghódítják és megszállják. Tehát a felszabadítást és megszállást nem tartották, például az amerikaiak, egymással ellentétes kategóriáknak. Az, hogy ma a magyar politikai közvélemény és a tudományos élet jelentős része úgy látja, hogy Magyarországot megszállták és nem felszabadították, ez azt mutatja, hogy lélekben ma is a tengelyhatalmak oldalán állnak.

Krausz Tamás: Nyilván Wiener György is pontosan tudja, hogy nem a teljes politikai közvélemény osztja ezt az ítéletet még ma sem, hanem főképpen a keresztény–nemzeti, úri osztály és a horthysta államhivatalnoki kar ama leszármazottai képviselik azt a pozíciót, amit egyébként elődeik 1945-ben is képviseltek, akik ettől a horthysta hagyománytól és szellemiségtől nem tudtak vagy nem akartak elszakadni, megszabadulni. Az a körülmény, hogy a magyar társadalom „felszabadítás”-párti része nem hallathatja a hangját, ne tévesszen meg bennünket.

Két megjegyzésre reagálnék azzal kapcsolatban, hogy mit jelent a jaltai rendszer összeomlása. A jaltai rendszer összeomlása azt jelenti, hogy egy sor állam a Szovjetunió megszűnése után kvázi „gazda” nélkül maradt. A brit oroszlán már nem támad föl, ám körülötte a „zavarosban” a sok kis sakál újra megpróbálja megragadni azokat az új lehetőségeket, amelyek ennek az új világnak a kialakulásakor felmerülnek. Az USA támogatását keresik Oroszország ellenében. Ukrajna mint a világrendszer egyik kisülési pontja több síkú bonyolult alternatívákat rejt magában. Ez az átalakulás, vagyis az egyközpontú (amerikai) világrend multipoláris világrenddé való átalakulása, amelyről Wiener György rövid távon szkeptikusan nyilatkozott, lehetetlenné teszi az egyoldalú *Pax Americana*-t. Míg 1945-ben világos volt, hogy kik állnak a győztesek oldalán, bár Románia, mint tudjuk, mindkét oldalon állt, 1989 után összetettebb a kép. Úgy tűnhetett, hogy csak Oroszország áll a vesztes oldalon. Valójában az Ukrajna körül lejátszódó szétcincálási folyamat arra utal, hogy e kategóriába tartozott Ukrajna is, amely a kialakult nagy erők összecsapásának színterén szeretne átkerülni a győztes oldalra. De nem tud. Az Egyesült Államok már nem tudja egyedül megoldani ezt a problémát. Az Európai Unió nélkül nem képes döntő hatást kifejteni az „újrendezésben”, mert képtelen az Európai Uniót és Oroszországot – sok, főképpen energiapiaci érdekek miatt – radikálisan összeveze-szejtetni. A jelen pillanatban – az USA-n kívül – csak a britek küldené-

nek a „Minszk-2” ellenére is közvetlen katonai támogatást Ukrajnának, hogy fenntartsák az osztozkodás számára fontos háborús feszültséget. A belső ukrajnai helyzet, a gyors fasizálódás ennek a szituációnak is a belső tükre. Nincs más hagyomány, amellyel az új kvázi nemzetállamot meg lehetne szervezni, hiszen Ukrajna ezer szállal kapcsolódik még ma is Oroszországhoz, nem könnyű áttolni a „nyugati táborba”. A 250 katonai tanácsadó sem alkalmas arra, hogy az egész Európai Uniót belerántsák egy Oroszország elleni háborúba. Azért ezt tisztán kell látni. Mert nem alkalmas az Amerikai Egyesült Államok már arra sem, hogy egyedül eldöntse, hogy Ukrajnában mi fog történni. Ezt én rendkívül fontosnak tartom. Tehát ez azt jelenti, hogy Németország és Oroszország olyan mértékig megerősödött 1989-hez képest, nem beszélék Kínáról, Indiáról és számos latin-amerikai országról, ami egy új világrend, egy új nemzetközi jogi rendszer kialakítása irányába tolhatja az eseményeket.

Harsányi Iván: Egy percet mégis igénybe veszek. Én az Odera–Neisse-határról beszélök például, amely nem azonos a volt vasfüggönnyel, hanem a Lengyelország és Németország közötti határ. Azt akartam hangsúlyozni, hogy geográfiailag egy csomó határ még ott van a helyén, miközben a társadalmi, gazdasági és katonai folyamatok akadálytalanul mozognak.

Krausz Tamás: Hát persze. Gyenge kelet-európai államok vannak, amelyek a nagyhatalmak kénye-kedvének ki vannak szolgáltatva, úgy hogy ez teljesen „normális” egy ilyen oligarchikus kapitalizmus alapzátán. Ez nem tud máshogy menni.

Jakab Attila: Ehhez csak annyit fűznék hozzá, hogy tulajdonképpen, ha végignézzük a történelmet, a Baltikumtól le az Adriáig terjedő sáv, az Orosz Birodalom és a hatalmas német nyelvterület (ami, ugye, a régi Német-Római Birodalomnak a területe volt) között mindig is ütköző zóna létezett, itt a hagyomány szerint, mindig is gyenge államok léteztek, gyenge nemzetállamok, amelyek hiába szerettek volna önálló politikát folytatni, nem tudták magukat kivonni ezekből a nagy birodalmi geopolitikai és geopolitikai ambíciókból. Én nem is annyira a jaltai rendszernek a felbomlásáról beszélnék, hanem a vesztfáliai rendszernek a felbomlásáról. Vesztfáliában ugyanis a rendkívül kegyetlen és véres vallásháborúk után, 1648-ban eldöntötték azt, hogy nem szólnak bele ezen államok egymás belügyeibe. Tehát, hogy ha a protestánsok nyírják a katolikusokat, akkor a katolikus nagyhatalmak ezt elnézik, befogadják a menekülteket, ejnye-bejnyéznek és csendben vannak. És vice versa. Na most jelen pillanatban ennek a rendszernek a bomlásáról van szó. A hidegháború idején végül is az amerikaiak és a szovjetek is sokáig betartották, hogy egymás levesé-

be nem köpnek bele. Lényegében ennek a rendszernek a felbomlása történik most. Mindenhol azt látjuk, hogy erőteljes beavatkozások mennek végbe, az úgynevezett nemzetállami kormányoknak a meggyengítése zajlik – elsősorban pénzügyi és gazdasági befolyásolás és beavatkozás révén. És amikor ez már nem igazán működik, akkor katonailag beavatkozunk, vagy pedig belsőleg kreálunk olyan konfliktusos helyzeteket – erre a legjobb példa most Szíria –, ahol megpróbáljuk a kormányt megdönteni – ez Szíriában nem igazán megy, és sikerült létrehozni egy olyan szörnyszülöttet, mint az Iszlám Állam, amely azért működik – legyünk őszinték –, mert van kinek az olajat eladni. Tehát hogy ha hermetikus embargó alá vonnák az Iszlám Államot, akkor egyszerűen nem lenne mivel lőni és nem lenne mit enni. Az éhes dzsihádisták is másképpen harcol. De mivel vannak nekik kiváló fegyvereik, jól ellátottak, mert az olajból befolyik nekik a pénz, minden másként működik.

Holka Aranka: Egy kérdésem és egy észrevételelem lenne az első két felszólaláshoz. Számomra kicsit ellentmondásos volt a két előadás abban, hogy most akkor a szovjetek akarták, hogy itt ugyanaz a társadalmi rend legyen mint náluk, vagy nem. Mert ugye az egyik előadásból azt lehetett megtudni, hogy nem akarták, a másodikból pedig az derült ki, hogy akarták. Vagy mikor akarták és mikor nem akarták? Milyen érvek vannak a két álláspont mellett?

Harsányi Iván: Kicsit megijedtem, mert akkor nem azt értette az előadásomból, amit mondtam. Én azt magyaráztam, hogy a Szovjetunióknak az alapproblémája az volt, hogy biztonságot teremtsen magának, és fokozatosan rájött arra, hogy a kialakuló nemzetközi helyzetben másképpen nem tudja megoldani, nincs erre gazdasági ereje, a jelzett társadalmi átalakítás nélkül nem tudja a biztonságát sem garantálni. Tulajdonképpen ugyanazt mondtuk más-más érveléssel.

Wiener György: Én arról beszéltem, hogy más volt a szovjet álláspont 1943–46 között, esetleg 1947 elejéig, majd ez 1947-ben radikálisan megváltozott. Krausz Tamás és köztem is volt egy hangsúlybeli eltolódás: Tamás 1947 második felére tette ezt a Marshall-segélyvel összefüggésben. Én pedig már 1946-47 fordulójára a Truman-elv meghirdetésének az idejére. Egyértelmű bizonyíték van arra, hogy ezt az átalakítást nem kívánták 1943-ban, 1944-ben, 1945-ben, és bizonyos mértékben 1946-ban sem. Maga Sztálin 1946 második felében többször nyilatkozott úgy, hogy ez egy lassabb folyamat. Ez a folyamat nem olyan módon megy végbe, még ha szocializmussá is fejlődnek át az események, mint a Szovjetunióban, illetve korábban Szovjet-Oroszországban. Az is egyértelmű – Révai idézeteket hoztam fel példaként –, hogy 1945 elején, amikor Magyarországon éppen a szovjet hadsereg

megjelenése és a régi állam szétesése következtében volt egy vákuum: ebben létrejöttek a nemzeti bizottságok, amelyeket nyugaton a szovjetekkel azonosítottak. Sőt, egyes helyeken létrejöttek önkéntes alapon, nem úgy mint, mondjuk, 1948 után a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, például Békés megyében vagy Somogy megyében, akkor a nagy-britanniai kormány, az amerikai kormány interveniált ezekben az ügyekben, interveniáltak a nemzeti bizottságok esetében is. Ennek volt a következménye az, hogy az 1944. október 27-i Állami Honvédelmi Bizottság a régi magyar közigazgatási szervezet újjáalakítását írta elő, noha egyesek a 1960-as, 1970-es években azt gondolták, hogy Rákosi mindig dogmatikus volt, mindent felülről akart megoldani, és ő fojtotta el a nemzeti bizottságok öntevékenységét, amikor hazatért a Szovjetunióból. De valójában nem ez történt, mert már Rákosi hazatérése előtt megszületett ez a döntés, részben a nyugati intervenció hatására. A szovjet vezetés ugyanakkor azért óvatos volt, mert 1945–46-ban több ország esetében is azt javasolta, hogy egy közös listával lépjenek fel az antifasiszta pártok. Ezt javasolta Magyarországnak is 1945 kora őszén. Ennek ellenére Magyarországon többpárti választásokat tartottak. Lengyelországban és Romániában viszont 1947-ben, illetőleg 1946-ban az úgynevezett demokratikus pártok egy egységes listán mérették meg magukat. Ennek az állt a háttérében, hogy az ottani kommunista pártok világosan tudták – utaltam egyébként az első felszólalásomban erre –, hogy mennyire gyengék, milyen alacsony a támogatottságuk. Lengyelországban ez a demokratikus lista elért kb. 80%-ot, 1946-ban Romániában is majdnem 70%-ot. De megmondani, hogy ki szavazott a szociáldemokratákra, ki szavazott a nemzeti liberálisokra, s ki a Nemzeti Parasztpártra, ki pedig a kommunistákra, azt egy ilyen lista esetében nem lehet. Egyébként a népfrontválasztások azért maradtak fent az államszocialista rendszer bevezetése után is – ami a Szovjetunióban teljesen ismeretlen volt –, mert névlegesen, formálisan az államhatalom továbbra is kvázi többpártinak látszott. Pont ez volt – többek között – a „pártállam” létrejöttének háttérében is, hogy az állami apparátusban még mindig ott vannak az egykor szövetséges, most inkább ellenséges pártok képviselői, hiszen Magyarországon is például 1952-ben Dobi volt a miniszterelnök, Szekfű Gyula mint történész tagja volt 1949 után az Elnöki Tanácsnak, s lehetne számos más példát felhozni. Szekfű nagykövet volt 1948-ig Moszkvában, és utána az Elnöki Tanács tagja lett, ez a kvázi többpártiság, például Magyarország esetében, még úgy is érvényesült, hogy 1960-ig a Kisgazdapártnak és a Nemzeti Parasztpártnak volt egy névleges irodája. Más kérdés, hogy ott érdemi politikai tevékenységet nem folytatott és nem is folytathatott. De, a kormányban ott ült Bognár József külkereskedelmi miniszter, az államfő Dobi István a Kisgazdapárt tagja volt, bár 1945-ben neki kommunista párti tagkönyve is volt, de mondták neki, hogy ne nagyon mutogassa, sőt azután el is vették Dobitól. Maga Rákosi vette

el személyesen Dobitól a tagkönyvét, amikor kiszagda párttársainak, képviselőtársainak mutogatta. Ez a lassú változás. Igaz, már 1944 októberében felmerült, hogy Magyarország Népköztársaság legyen, de mint már utaltam rá, a köztársaságot csak 1946. február 1-jén kiáltották ki, s az sem volt valójában népköztársaság. Ez is mutatta, hogy a szovjet vezetés nem kívánta az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával kiélelni ezt a helyzetet. És van még egy nagyon fontos példa is, sőt kettő, ami azt mutatja, hogy a szovjet érdekeknek megfelelt az is, hogy a polgári társadalom keretei között maradjon egy állam, csak legyen szovjetbarát, illetőleg legalábbis maradjon névlegesen semleges. Az egyik a finn példa, ami a porkalaudi megegyezésen alapult. Ezért mondták a 1970-es, 1980-as években, részben az 1960-as években is Nyugat-Európában, hogy a Szovjetunió célja Európa finnesítése, nem pedig Európa szocialistává tétele. A másik példa pedig Ausztria. Onnan kivonultak a szovjetek, meg persze a nyugati megszállók is 1955-ben, de az osztrák államszerződés kizárta Ausztriának Németországhoz való csatlakozását. Csak érdekességként mondom, az osztrákoknak ezen a téren soha nem volt szerencséjük: először a Habsburgok zárták ezt ki, utána a Párizs környéki békék zárták ki, végül 1955-ben az osztrák államszerződés zárta ki.

Holka Aranka: Köszönöm. Illetve a másik észrevételem igazából ezzel a felszabadítás-, megszálláskérdéssel kapcsolatban lenne. Én azt látom, hogy az erről folyó diskurzus egyrészt összevonja kicsit a szovjet hadsereg bevonulását a szocialista rendszer kiépítésével, másrészt, hogy itt is ilyen, úgymond, szekértáborok vannak. Ha ezt valaki felszabadulásként értékeli, az „mocskos kommunista”, ha meg nem, „mocskos náci”. Én úgy gondolom, hogy ez sokkal összetettebb. Nyilván attól is függ, hogy ki milyen társadalmi csoporthoz tartozott.

Krausz Tamás: A három nagyhatalom között miben volt konszenzuszos 1945 után? Annak ellenére, hogy beengedtek az Egyesült Államokba is menekülő fasisztákat, náciakat, nem is beszélve a latin-amerikai országokról, például a horvát katolikus egyházon keresztül kaptak támogatást menekülni igyekvő náci személyiségek, a náci csatlós államok kötelesek voltak a defaszálást végrehajtani. Az volt a kérdés Európában, hogy kire, mely politikai erőkre lehet bízni a náciitanítást. A keresztény-nemzeti úri osztályra, illetve államhivatalnokai rétegére nyilvánvalóan nem lehetett, hiszen politikai képviselőik alkották meg a zsidótörvényeket, és ez az államapparátus vezényelte le a holokausztot. Akkor ki az, aki végre tudja hajtani? Aki nem volt benne a régi rendszerben. A nyugati szövetségesek is tisztában voltak ezzel a helyzettel.

Jakab Attila: Ehhez én még csak annyit fűznék hozzá, hogy szerintem itt Románia esete és példája nagyon érdekes megvilágítást tesz

lehetővé. Ugyanis Romániában maga a király volt az, aki a kiugrást és Antonescu tábornok letartóztatását megszervezte. Tehát ez azt jelentette, hogy a királyság intézménye Romániában egy olyan lehetőséget biztosított a román politikai osztály számára, amely lehetővé tette annak bizonyítását, hogy németellenes alapon össze tudnak fogni, s mivel már Moldvában állt a szovjet front, értelemszerűen bevették a kommunistákat is. A Kommunista Párt Romániában nem volt olyan erős, ráadásul a kommunisták a döntő többsége nem román nemzetiségű volt, zsidók, németek, magyarok, különböző nemzetiségiek voltak közöttük. Őket is bevették, és koalíciós szövetség alakult ki, amely bírta a király támogatását. Antonescut letartóztatták, és a románok azonnal átálltak. Ez a román hadsereg, amely három éven keresztül Erdélyért harcolt a Szovjetunió ellen, megfordult, és a szovjet hadsereggel harcolt ugyancsak Erdélyért a németek ellen. Na most, ők ezt a kiugrást végig tudták vinni, és lényegében szó sem volt Romániában arról, hogy azonnal bevezetik a szovjet típusú rendszert, mert a király helyben maradt egészen 1947 végéig. A román hadsereg Budapest ostromában is részt vett, és nagyon komoly veszteségeket szenvedett.

Aggod József: Tamáshoz volna egy kérdésem. Itt említette a Marshall segélyt. Én úgy tudom, az olvasmányaim alapján, hogy például Csehszlovákiának felajánlották a segélyt. A másik: nemrég olvastam Zbigniew Brzezinski *Stratégiai vízió: Amerika és a globális hatalom válsága* című könyvét, amiben van egy érdekes megállapítás a Marshall-segély nyugat-európai hatásáról. Ő azt mondja, hogy gyakorlatilag vazallusi helyzetbe hozták a Marshall-segéllyel a nyugat-európai államokat.

Krausz Tamás: Így van. Ez történt. Sőt, vazallusi helyzetbe hozta a többi kelet-európai országot is, csak éppen a Szovjetuniótól, mert elvben a kelet-európai „kommunistákkal terhelt” kormányok is kaphattak volna a támogatásból, de ennek következménye a szovjetektől való elfordulás lett volna. A szovjetek ezért ellenezték, hogy 1947 júliusában Párizsba utazzanak a vele szövetséges kormányok képviselői. Na de itt szovjet csapatok voltak, és az említett dokumentum ezt elfogadva, tulajdonképpen katonai és politikai értelemben Kelet-Európáról implicite mint szovjet érdekszféráról szól már 1945 februárjában. Sztálin a Marshall-segély egész történetéből – nem alaptalanul – azt szűrte le, hogy a Nyugat ismét a Szovjetunió izolálására törekszik.

Harsányi Iván: Ami a Marshall-tervnek a hatásait illeti, arról a szovjeteknek egy korábbi tapasztalata is már sokat mondott. Ugyanis már 1944 késő nyarán és őszén a Bretton Woods-i értekezleten, ahol a második világháború utáni pénzügyi rendszer alapjait dolgozták ki,

részt vett egy szovjet bizottság, mely az értekezlet határozatának aláírása előtt elhagyta a helyszínt. És otthon beszámolt arról, hogy ez egy nagyon érdekes pénzügyi rendszer, de volna néhány olyan feltétele a csatlakozásnak, amelyeket mi aligha fogunk tudni teljesíteni. Az egyik az volt, hogy a teljes államháztartás minden alapadatát ki kell teregetni. Be kell engedni ennek a Bretton Woods-i értekezletnek a határozatai alapján keletkezett három szervezetnek – a Nemzetközi Valutaalapnak, a Világbanknak és a GATT-nak – az embereit, hogy áttekintsék, mert ebben pénzek vannak, s a pénzt azt ingyen nem adják.

Krausz Tamás: Így lehet visszailleszkedni a világba..., majd 1991 után...

Jakab Attila: Ehhez csak annyit fűznék hozzá, hogy talán De Gaulle tábornok volt, aki a legjobban, leggyorsabban átlátta ezt a helyzetet és nem véletlen, hogy alatta Franciaország némileg sajátos pályára állt nyugat-európai viszonylatban. Még csak annyit mondanék, hogy tulajdonképpen a történetírásnak és a történelmi események megélésének a problematikája, amit a hölgy [Horka Aranka] felvetett, nagyon érdekes, mert ugye, különböző emberek, különbözőképpen élnek meg eseményeket. Egészen biztos, hogy a front két oldalán mindenki más-ként gondolta az eseményeket. Ellenben a történetírásnak valamilyen szinten felül kell emelkednie ezen, és a probléma ott van, hogy a történetírás hozza-e azokat a szükséges elemeket, amelyekből a politika fel tudja építeni a maga narratíváit, vagy pedig a politika határozza meg, hogy a történetírásnak mit kell bizonyítani és mit kell megmondani. És itt van, én szerintem, a legnagyobb probléma, mert az senki előtt nem lehet kétséges, hogy 1945 után a Baltikumtól le az Adriáig muszáj volt, elkerülhetetlen volt a társadalmi átalakulás, mivel ezek perifériális, teljesen feudalisztikus rendszerekben élő és működő államok voltak. Már az első világháború után láttuk azt, hogy Csehszlovákiában és Romániában próbáltak ezen javítani. Gondoljanak bele, hogy 1907-ben Moldvában a román hadsereg ágyúval lőtte a fellázadt parasztokat. Nem csak puskával, ágyúval. És 1914-től 1916-ig a leágyúzott parasztok ott véreztek el a moldvai sáncokban, és a németek sem tudták áttörni a román frontot. 1918-ban a román hadsereg, miután összeomlott a Monarchia hadserege, bevonult szépen Erdélybe, és eljött egészen Budapestig. De ott volt földosztás az első világháború után ugyanúgy, mint ahogy a cseheknél is elkezdődött egyfajta demokratizálódás, még akkor is, ha ennek jellegén lehet is vitatkozni. De biztos, hogy teljesen más volt, mint Horthy Magyarországon. És ha még lehet egy megjegyzés, amikor 1938-ban meghozták az első zsidótörvényt, akkor a korabeli újságokban azt lehet olvasni, hogy rendben van, hozzuk meg ezt a zsidótörvényt, de a következő dolog, amit rendezni kell, az mindenképpen a földkérdés. Na most nem a földkérdést rendezték,

hanem meghozták a második zsidótörvényt, utána meg a harmadikat, majd következett a holokauszt.

Kun István: Szeretnék visszatérni a korábbi szakasz alaptémájához, a nemzetközi politikához és történelemhez. Az első az, hogy maradt-e a jaltai megállapodásnak olyan eleme, amit továbbra is tiszteletben tartanak? A másik hasonlóan egyszerű kérdés, hogy mi volt az az egyszeri esemény, amelyhez köthető Sztálin véleményváltása az 1947-es kelet-európai rendszerváltást illetően? És a harmadik kérdés, hogy nyilvánvaló: az Egyesült Államok és a NATO újra létre akarja hozni Oroszország körül az 1920-as évek cordon sanitaire-ét. Milyen megfontolás alapján tudják ebben nélkülözhetőnek tekinteni Finnországot, Svédországot és Ausztriát?

Krausz Tamás: Egy biztos, Sztálin álláspontja fokozatosan alakult ki. Tehát egy dátumhoz kötni, mindig problémás. 1947 nyarán, amikor kiderült, hogy nincs Marshall-segély, hogy új izoláció vár rá, akkor betelt nála a pohár, nem mintha nem érzékelt volna már a tendenciát az atombomba ledobásánál is... De még a háború alatt beleszeretett abba az ötletbe, hogy nyugati tőkével fogják a Szovjetuniót a háború után újjáépíteni. És 1947 nyarán jön rá arra, hogy ez a bolt elment. Hogy a nyugat bezárta a kapukat, hogy a Szovjetunió nem fog kapni komolyan vehető tőkeinjekciót nyugatról, hogy helyreállítsa lerombolt gazdaságát. Pedig hát a Vörös Hadsereg alapvető és döntő szerepet játszott Európa felszabadításában, szinte felmérhetetlen áldozatokat hozva... De Sztálin csak szóbeli ígéreteket kapott a háború utáni tőkeinjekcióra..., akárcsak Gorbacsov 40 évvel később.

A másik kérdés, amire, azt hiszem, lehet reagálni, hogy nem cordon sanitaire-t akarnak most létrehozni, hanem fordítva megy a dolog, az oroszok akarnak cordon sanitaire-t húzni apró ütközőállamok segítségével. 151 katonai bázis veszi körül Oroszországot. Ezt meg lehet számolni. Én nem vállalom ennek a megszámlolását, de olvastam. Lehet, hogy csak 146, tők mindegy. A dolgok abba az irányba mennek, hogy kis államocskák jönnek létre Oroszország körül: Pridnyesztrovje, Gagauzia, Dél-Oszétia, most a Donyecki és Luganszki Népköztársaságok... Végül is nem Oroszország akarja megtámadni a NATO-t, hanem a NATO akar tovább terjeszkedni a területre.

Wiener György: Én sem tudok olyan időpontot megállapítani, amikor Sztálin álláspontja radikálisan megváltozott, ez valóban egy folyamatnak volt a része. Tamással abban az egy kérdésben vitatkoztunk, hogy ez 1947 eleje, vagy nyara-e. Ez sem jelentéktelen dolog, de azt a kérdést egyértelművé teszi, hogy nem volt még 1944–45-ben egy ilyen szovjet döntés. Tehát az a mai propaganda, hogy Jaltában eldöntötték, hogy itt milyen rendszer lesz, teljes mértékben tarthatat-

lan, tudományosan nem lehet alátámasztani. Ugyanakkor a szovjet vezetés tisztában volt azzal, hogy ennek a térségnek gazdaságilag nincs olyan meghatározó szerepe. Varga Jenőnek 1945 decemberében megjelent egy könyve, aminek ez volt a címe: *A tőkés gazdaság a második világháború után*. Ezt az MKP kiadója, a Szikra magyar nyelven is kiadta 1947-ben. Ebben Varga Jenő arról ír, hogy itt valóban jelentős változás történik, de a térségben fennmarad a kapitalizmus, csak annak egy demokratizált formája. De nem ez a lényeg itt, hanem Varga következő mondata, amikor azt mondja, hogy ezeknek az államoknak a változásai a tőkés világgazdaság egészére nézve igazán érdemi befolyással nem rendelkeznek, és ezzel Varga Jenő tulajdonképpen Wallerstein tézisént mintegy anticipálta, jelezve, hogy a térségnek a tőkés világgazdaság egészének története szempontjából nincs meghatározó jelentősége. Ebből egyébként már kódolva is volt az, hogy mi lesz a végső kifutása.

Krausz Tamás: Bocsánat, hogy közbeszólok, de az Amerikai Egyesült Államok vezetőinek valóban pontos tudomása volt e „jelentéktelenségről”. Kelet-Európa szovjetizálása ezért ment át ilyen simán. Most is milyen simán megy Kelet-Európa ide-oda tologatása... Már egyetlen komoly szerző sem beszél a mi régióinkat illetően semmiféle „utolérésről”.

Wiener György: De azért az amerikai álláspontot egy szempontból árnyalni kell, mert a magyar köztudatban az terjedt el, hogy Roosevelt felelős a jaltai megegyezésért. És hogy Churchill milyen keményen és helyesen foglalt állást a szovjetekkel szemben. Amikor meghúzták az általam már többször említett övezeti határokat Németország esetében, akkor az angolok követelték, hogy a szovjetek jóval nagyobb részt kapjanak, mint az amerikaiak, mert érdekeltté akarták tenni a szovjeteket abban, hogy saját területük felszabadítása után tovább folytassák a háborút, amit egyébként a szovjet hadsereg számos katonája nem is helyeselt. De erre már nem térnék ki.

Krausz Tamás: Az államok tekintetében két hierarchia jön létre 1945 után. Az egyik hierarchiát az Amerikai Egyesült Államok menedzseli, a másikat a Szovjetunió. A bipoláris világrend... Hatalmas verseny indul meg az egyes államok között, hogy ebben a hierarchiában hogyan és hol foglalják el a helyüket. Na most, ha azt kérdezzük, van-e összefüggés a jaltai rendszer meg a ma kialakuló világrend között, akkor a válasz az, hogy bizonyos elemek tekintetében van. A hierarchiában elképesztő harc indult 1989 után, hogy az egyes korábbi „testvérországok” hogyan tiporják le egymást a piaci küzdelmek és a tulajdonváltás során, hogyan akarnak a nagy centrum országok valamelyike, mindenekelőtt Németország és/vagy az USA mögé fel-

sorakozni. 1945-ben még számított, hogy ki állt a győztes oldalon és ki állt vesztes nációk oldalán. Mára ennek a hierarchia kialakulásában nincsen lényeges szerepe.

Jakab Attila: Arra, hogy mindez mennyire így van, jó példa az, ahogy a kisantant-rendszer kialakult, amely alapvetően Magyarország ellen jött létre, ugyanis a különböző kárpát-medencei népek a nemzeti identitásukat a XIX. században jelentős mértékben a magyarok ellenében határozták meg. Magyarországon azért nem tudott normális és egészséges nemzeti fejlődés és nemzeti szemlélet kialakulni, mert itt a magyar arisztokrata és dzsentri réteg valójában nem tekintette embernek a magyarul beszélő parasztságot. Ez történelmi tény, amellyel még ma is számolni kell. Itt lehet kereszténységről, Szent Istvánról beszélni keresztül-kasul, a történelmi tény még a XIX. században is az, hogy a magyar nemzethez való tartozást nem a nyelv és a kulturális hovatartozás határozta meg, hanem a társadalmi státusz. Aki magyarul beszélt és paraszt volt, az nem tartozott a dzsentri és arisztokrata szemében a magyar nemzethez. Ha végignézzük Románia és Magyarország történetét az államszocialista rendszerben, hiába voltak egy táborban, nem volt túl nagy a barátság a két ország között. Jelen pillanatban tökéletesen újratermelődik ez a módszer, ez a helyzet. A románok annál eltökéltebben lesznek a NATO és Amerika elkötelezettjei, Magyarország minél inkább Moszkva irányába orientálódik. Nem véletlen, hogy a románok most már ott tartanak, hogy Magyarországot lényegében biztonságpolitikai kockázatnak tekintik. Ez teljesen logikus, a történelemből világosan levezethető szemlélet és nézet.

Harsányi Iván: Attila, erre akár büszkék is lehetünk, hogy milyen nagy hatásunk van...

Wiener György: Amit Tamás mondott a hierarchikus betagozódásról, azt egy történelmi ténnyel azonnal alá lehet támasztani. Horn Gyula mindig azt hangsúlyozta, hogy nem nagy bővítés kell az unió esetében, hanem kis bővítés, csupán három ország legyen uniós tagállam a térségben: Csehország, Szlovénia és Magyarország. A többi országról az volt a véleménye, hogy nem érett az uniós tagságra. Az újabb fejlemények azt mutatták, hogy nemcsak Magyarország esetében, hanem Csehország és Szlovénia esetében is kétséges volt az uniós érettség, minthogy egyébként Görögország, Spanyolország, Portugália esetében is.

*

Juhász József. Wiener György említette Jugoszláviát, mint a Kelet-Európára vonatkozó eredeti szovjet elképzelésektől való eltérés példáját. Ehhez kapcsolódva és gondolatmenetével egyetértve, szeretném röviden vázolni, hogy mi volt Jugoszlávia helye a jaltai világrendben – a területi korlátok miatt ezúttal mellőzve versailles-i és a poszt-jaltai aspektusokat.

Elsőre azt hihetnénk, hogy a jugoszláv példa ellentmond a vita (egyik) alaptézisének, miszerint a Szovjetunió 1947 elejéig a saját biztonságához nem látta szükségesnek és nem is tervezte e térség szovjetizálását, hiszen ez a folyamat Jugoszláviában lényegében (a kollektivizálástól eltekintve) már 1945 végére lezajlott. A szovjet társadalmi modell bevezetése azonban nem a moszkvai diktátumokból következett, hanem belső okokból, a Jugoszláv Kommunista Párt szuverén politikálásából eredt. Sőt, Jugoszlávia eredetileg nem is számított a Szovjetunió számára biztonsági szempontból elsődleges fontosságú államnak, mint ahogy a Nyugat számára sem „könnyen átadandónak”. Elég itt arra utalnunk, hogy Jugoszláviát a harcok befejezése után elhagyta a Vörös Hadsereg, és hogy Sztálin és Churchill nevezetes 1944. októberi százalékos alkujában Jugoszlávia 50-50 %-os befolyási övezteként szerepelt – mi több, a jaltai egyezmény is előírta, hogy a jugoszláv kormányt ki kell egészíteni a királyi emigráció politikusaival.

Egy széleskörű népi támogatottsággal bíró helyi kommunista párt azonban forradalmat vitt végbe (miközben ezért nemcsak számtalan nyugati kritikát kapott, hanem „időszerűtlen” lépései miatt moszkvai bírálókat is), persze, sztálinista iskolázottságának megfelelően szovjetizálásként értelmezve a szocialista átalakítást. Ám a születő szovjet táborba önként belépő Jugoszlávia nem maradt ott sokáig, mert a JKP szuverenitása hamarosan a szovjet–jugoszláv szakításhoz is elvezetett. A belgrádi vezetők több kérdésben a szovjetektől eltérő álláspontot képviseltek (támogatták a görög partizánokat, szorgalmazták a Balkán-föderációt), időnként a szovjetek számára vállalhatatlan harciassággal (pl. a Triesztre vonatkozó területi igények), azt pedig kifejezetten opponálták, hogy a kialakuló szocialista tábor belső kapcsolatai egy olyan centralizált-hierarchikus birodalmi rend formáját ölték, amelyet egyoldalúan Moszkvából vezérelnek. S minthogy Titó nem sikerült önkritikára kényszeríteni, Sztálin 1948-ban Jugoszláviának a szocialista táborból való kiközösítése mellett döntött (katonai intervenció nem jöhetett szóba az erős hadsereggel és népi támogatottsággal bíró Tito-rendszer ellen, pláne hogy annak a korszak egyéb hidegháborús konfliktusaival párosulva – első berlini válság, koreai háború – kiszámíthatatlan nemzetközi kockázatai lehettek volna).

Ezzel megindult a két tömb közötti vékony senkiföldjére szorult Jugoszláviának (mint a korabeli Európa unikális képződményének, szov-

jetellenes szocialista államnak) egy hosszasan külpolitikai útkeresése. Ez végül az elnemi kötelezettség platformjában kulminált (Tito, Nehru és Nasszer brioni találkozója, 1956), bár magában foglalta a szocialista közösségbe való visszatérés (Hruscsov és Tito „mézeshetei”, 1955-56) és a nyugati politikai-katonai szövetségbe való betagozódás (a nyugati nagyhatalmakkal kötött szerződések, görög-török-jugoszláv Balkán-paktum, 1951-54) lehetőségét is. A nyugati hatalmak számára pedig a jugoszláv különútnak lett egy közvetlen politikai haszna (a szovjet tömb katonai-politikai gyengítése) és egy hosszabb távú propagandisztikus értéke (a jugoszláv öngazgató modell remélt ideológiai bomlasztó hatása). Végül Jugoszlávia elnemi kötelezett nemzetközi státusza beépült a jaltai világrendbe, s egyfajta köztes (de nem semleges!) államként lett szerves része az európai erőegyensúlynak. Ehhez a státushoz éppen az európai erőegyensúlyt féltve sokáig senki sem nyúlt. Tito úgy kapott nyugati támogatást, hogy nem kérték és nem kényszerítették a szocialista berendezkedés feladására, mert a Nyugat számára fontosabb volt Jugoszlávia külpolitikai szovjetellenessége, mint belső milyensége (nem törekedtek pl. arra, hogy Milovan Đilast politikailag felépítsék Tito alternatívájaként, vagy hogy az 1971-es válság idején támogassák a horvát szecesszionizmust). S miután Hruscsov kudarcot vallott azzal, hogy Jugoszláviát visszacsábítsa a szocialista táborba, a Szovjetunió is letett az ezzel való kísérletezésről: később már csak arra törekedett, hogy Jugoszlávia maradjon szocialista, és ne válják a Nyugat részévé (utolsó éveiben, az ún. második szovjet-jugoszláv vitát lezáró 1962–63-as megbékéléssel már maga Hruscsov is eszerint járt el).

Am a hidegháborús feszültségek enyhülésével a jugoszláv különállás „használati értéke” a nyugati hatalmak szemében csökkenni kezdett. Már az 1950-es években kiderült, hogy a jugoszláv modellnek nincs elsőprő ideológiai vonzereje Kelet-Európában, később pedig (különösen az 1970-es évek közepétől, a Helsinki-konferencia és a Carter-kormányzat óta) Nyugaton olyan doktrínákat helyeztek előtérbe a Kelettel való ideológiai háborúskodás során (emberi jogok stb.), amelyeknek Jugoszlávia sem felelt meg sokkal jobban, mint a szovjet tömb államai. Elérte az országot az adósságcsapda is. Végeredményben Jugoszlávia köztes státusza leértékeltődött –, de ez igazából már a poszt-jaltai korszak eseményeihez tartozik.

Balogh András: A modern nemzetközi rendszerek története az 1648-as vesztfáliai egyezmények megkötésével kezdődik. A harmincéves és a nyolcvanéves háborúkat követően első ízben ismerték el az európai államok szuverenitását és területi integritását. A nemzetközi jog több, máig érvényes alapelveire támaszkodva az egyes szuverén államok között sajátos egyensúlyt teremtettek. A rendszernek része volt minden szuverén európai állam.

A második nagy nemzetközi rendszer a napóleoni háborúkat lezáró bécsi, amely Ausztria, Poroszország, Oroszország és Anglia négyes szövetségét hozta létre. Ehhez hamarosan a legyőzött Franciaország is csatlakozott, megteremtve a *pentarchiát* (ahogyan a németek nevezték az ötös szövetséget). Ez a rendszer sem ismert állandó intézményeket, de bizonyos elvekhez mindannyian tartották magukat. Ilyen alapelvek voltak a francia forradalom előtti állapotok visszaállítása, fellépés a liberális és nemzeti forradalmi átalakulások ellen, az 1815-ös határok változatlanlansága. A „nagyhatalmi koncert” az 1848-as forradalmak kitöréséig elég jól működött, sőt, egyes maradványai az I. világháborúig érvényben maradtak a nemzetközi politikában.

A nagy nemzetközi békerendszerek közül a legrövidebb ideig a párizsi állt fenn. Az I. világháborúban győztes nagyhatalmak szűklátókörű politikai elitjei kizárták a rendszerből az európai földrész két különösen fontos nagyhatalmát, Oroszországot és Németországot, fel sem merült bennük, hogy ekkor már a nemzetközi rendszernek az egész glóbuszra kellett volna kiterjednie. A párizsi rendszerbe nem kapcsolódott be az Egyesült Államok, és, minthogy megalkotói az ekkor már mutatkozó antikolonializmus kétségtelen jelei ellenére a gyarmati rendszert örökévalónak tekintették, Ázsia nagy nemzeteit teljesen figyelmen kívül hagyták. Az értelmetlen Nagy Háborúból egy értelmetlen békerendszer nőtt ki, amely nem tudta elhárítani, hanem inkább előkészítette a II. világháborút.

A II. világháború következményeképpen új nemzetközi rendszert hoztak létre, amelyet sok elnevezéssel ismert és ismer a történettudomány, a diplomácia, a napi szóhasználat: jaltai, jalta-potsdami, bipoláris és hidegháborús rendszer. Eltérően az előzőektől, itt kevés kétség merül fel a rendszer kezdetének és végének pontos idejét illetően, általános konszenzus van ugyanis abban, hogy a rendszer a nagyhatalmak jaltai (majd az itt elfogadott konszenzusra épített potsdami) értekezletétől a Szovjetunió felbomlásáig tartó történelmi korszakot ölelte fel.

A jaltai rendszer sajátos vonásai részben jelen voltak az előző nemzetközi rendszerekben, részben viszont egészen újak születtek. A rendszer tíz sajátos vonását emelhetjük ki: 1. bipolaritás; 2. globalitás; 3 az ideológia különleges szerepe; 4. a nukleáris fegyverek korszaka; 5. a birodalmi elv győzelme a nemzeti elv fölött; 6. szembenállás és együttműködés; 7. Európa térvesztése; 8. a dekolonizáció; 9. asszimmetrikus egyensúly; 10. állandó háborús veszély és stabilitás.

A jaltai rendszer egészen felszámolásáig stabilnak tűnt, a nemzetközi politika minden fontos tényezője a rendszer beláthatatlan hosszú ideig tartó fennmaradásával számolt. A hatvanas, hetvenes és nyolcvanas években egyetlen komolyan tekintett elemzés sem született, amely az egyébként elkerülhetetlennek ítélt változások keretében ne a jaltai rendszert gondolta volna, noha a két szuperhatalom közötti erőviszo-

nyok módosulását Moszkva és Washington nemcsak elképzelhetőnek tartotta, hanem aktívan tevékenykedett is ennek elérésére. A hosszabb történelmi periódusra szóló, fajsúlyosabb értékelések az elkövetkező évtizedeket kivétel nélkül továbbra is egy hármastagolásban vázolták fel, úgymint a Moszkva és Washington központú kelet és nyugat, valamint a harmadik világ. Nem tekintették ellentmondásnak azt, hogy az elemzők többsége a nyolcvanas–kilencvenes évek elejétől úgy vélte, hogy „a keleti blokk” nehézségei nőni fognak, a Szovjetunió és szövetségesei lemaradtak a műszaki-tudományos forradalom új szakaszában, gazdasági növekedésük lelassult, élelmiszertermelésük csaknem stagnál, demográfiai mutatóik egyre rosszabbak, az el nem odázható gazdasági reformokat egyelőre nem képesek kidolgozni, a társadalom kiábrándultságának és elégedetlenségének számtalan jele mutatkozik, megerősödtek a Moszkvától távolodást kívánó centrifugális erők a Szovjetunió belül és „a létező szocializmus” országaiban. A fenti kép egészével vagy több elemével a kelet-európai társadalmak, csakúgy mint kommunista pártjaik és a velük összefonódott elit jelentős része is egyetértett. Mindazonáltal az uralkodó vélemény keleten és nyugton egyaránt az volt, hogy ugyan a kelet nehézségei egyre súlyosbodnak és sokasodnak, és a társadalmi-politikai megrázkódtatások valószínűsíthetőek, „a kommunista blokk” összeomlásáról nem időzerű beszélni, felidézve, hogy Moszkva és szövetségesei már nehezebb időket is átvészelttek. Igaz, a gorbacsovi politika kibontakozásával a Szovjetunió Kommunista Pártja egyes vezetői, talán még inkább, mint a nyugati államférfiak, úgy érezték, hogy a peresztrojka a szocialista-kommunista rendszer gyengüléséhez, esetleg felbomlásához vezethet.

A nyolcvanas évek legvégétől, váratlanul és hirtelen, az egész jaltai rendszer széthullott, miután két meghatározó pillére közül az egyik megszűnt létezni. Egy nagyon tartósnak és hosszú távon is életképesnek tűnő rendszer végleg eltűnt, mégpedig minden előzetesen kigondolt, pontosabban: minden feltételezett forgatókönyv sémáitól eltérően. A Szovjetunióban nem tört ki forradalom, a Szovjetuniót a nyugat katonailag nem kényszerítette térdre, nem volt totális gazdasági összeomlás és káosz, a szovjet eliten belül nem törtek ki véres összeecsapások, a Szovjetunió nem orosz lakosságú államai nem lázadtak fel, a hadsereg és a KGB egységei (ahogyan erről a kremlinológusok gyakran fantáziáltak) nem bocsátkoztak egymás elleni fegyveres belháborúba.

Mint hogy a jaltai rendszer ilyen gyors és teljes felszámolására senki nem számított, a jövőre vonatkozó halovány elképzelése sem volt sem a tudománynak, sem a politikának. A korabeli szovjetellenes és antikommunista vágyálmokra épülő eszmefuttatások tudományosan értékelhetetlenek. A szocialistának nevezett országok jövőbeli útjáról ugyanúgy nem születtek valamennyire is konkrét tervek, mint a jövő nemzetközi rendszeréről, az eddigi intézmények esetleges további szerepéről, újak létrehozásáról. 1990 után a leginkább győzelemitta-

sak a neokonzervatív-neoliberális irányzatok valamelyikéhez tartozók voltak, akik hitték, hogy ők győzték le a Szovjetuniót és ők semmisítették meg a „kommunizmust”, és a világ igen gyorsan az általuk tökéletesnek tartott és történelmileg felülmúlhatatlannak hitt angolszász modell szerint fog átalakulni, s ezzel – persze – maga a történelem be is fejeződik. Egy ideig ugyan, minden józan számítás szerint nagyon rövid ideig, folytatódott a gondolatmenet, a múlt ármjai még bizonyára utódvédharckokat fognak folytatni. A retrográd erők (értsd: a változásra képtelen öreg kommunista apparátcsikok és magukat marxistának nevező álértelemiségi támogatóik, fanatikus és retardált nacionalisták Kelet-Európából és a Közel-Keletről, valamint a velük összefonódó terrorista államok és csapatok) még okozhatnak átmeneti nehézségeket, de komoly akadályt nem jelenthetnek egy olyan nyitott világtársadalom számára, amelyben az állam csak álmos éjjeliőr, a piac mindenkinek mindent megold, a tőke és, ha nagyon kell, az emberek szabadon járnak-kelnek, átszelve a már „légies” országhatárokat, kedvük szerint bármikor...

Ez a tündérmese oly szép, hogy kedvem lenne itt befejezni. De nem tehetem, mert Krausz Tamás, a szigorú szerkesztő, arra instruírt, hogy a Jalta utáni nemzetközi rendszerről is szóljak néhány szót. Nehéz az új rendszerről beszélni, s nem azért, mert túl kevés idő telt el a bipoláris rendszer felszámolódása óta. Szinte hihetetlen: a jaltai szisztéma negyed százada kimúlt. Akkor miért nehéz beszélni róla?

Mindenekelőtt azért, mert eltérően a jaltai rendszertől, amelynek jellegzetes vonásai rögtön a II. világháború után kialakultak, most még nem jöttek létre, vagy ha közülük sok létre is jött, egységes rendszerré nem váltak. Tehát a fogalom klasszikus értelmezésében az új rend (vagy ahogyan sokan szellemeskedve nevezik, „az új rendetlenség”) nem alakult ki. Nem dőlt el, hogy az az új rendszer, amely a jaltai felbomlása után kialakult és máig tart, vajon a Pax Americana-val azonosítható, unipoláris rendszer, vagy multipoláris, amelyet az Egyesült Államok, az Európai Unió, Kína, India, Oroszország, Brazília és talán mások együttesen fognak alkotni. Nem világos, hogy meg lehet-e, meg kell-e tartani a jaltai rendszer intézményeit, és figyelembe kell-e venni az akkor elfogadott döntéseket a bipoláris időszak nemzetközi szervezeteiről. Vajon a most kialakuló rendszernek részét képezik-e olyan nemzetközi intézmények, mint az Észak-Atlanti Szövetség, az Egyesült Nemzetek Szervezete, annak szakosított intézményei, beleértve a Világbankot, és végleg eltűnnek-e a II. világháborúban győztesek és vesztesek különböző rangú kategóriái. Az általános bizonytalanságot az új nemzetközi rendszert illetően jól demonstrálja az, hogy mindaddig ennek a rendszernek a megnevezése sem történt meg. Amikor jobb híján elfogadjuk a „poszt-jaltai” kifejezést, akkor ez annak beismerése, hogy nem tudjuk a legújabb rendszernek a jellegzetességeit leírni, vagy talán ilyen rendszer még nem jött létre.

Eme bizonytalanságok és az általános cseppfolyósság ellenére kialakultak, vagy kialakulóban vannak bizonyos fontos, állandó vonások, amelyeket sajátosságoknak és jellegzetességeknek is tekinthetünk, s amelyek a mostani nemzetközi rendszert az előzőtől megkülönböztetik, de ezek a vonások még nem egy egységes, átfogó rendszer szervezően összekapcsolódó részei. Ezen vonások és sajátosságok közül a következőket emeljük ki, amelyek minden bizonnyal egy formálódó rendszernek részei, és ha ilyen rendszer létrejött, akkor alkotóelemei lesznek. Ezen vonásokat kilenc pontban fogalmazzuk meg:

1. Az unipolaritást kifejező *Pax Americana*-t és a sokak szerint vele rivalizáló multipoláris rendszert nem igazán célszerű egymással szembeállítani, bár a nemzetközi vitában résztvevők többsége ezt megteszi, hanem tudomásul kell venni, hogy ma, és minden valószínűség szerint a jövőben is, együttesen jelentkeznek az Amerikai Egyesült Államok hegemon szerepe és a multipolaritás vitathatatlan elemei.

2. Általános nemzetközi vitának a tárgya az, hogy esetleg feltételezhető a bipoláris rendszernek valamiféle visszatérése. Ma a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó politikusok, katonák és elemzők egyik kedvenc témája az, hogy visszatér-e a hidegháború, és az általános vélemény szerint, ha ez valóban visszatér (sokak szerint ez meg is történt), akkor az egykori amerikai–szovjet ellentétpár helyébe egy amerikai–orosz ellentétpár lép. Jóllehet Oroszországnak jelentéktelen a nemzetközi ideológiai hatása a Szovjetunióhoz képest, jelentősen összezugsorodott nemcsak saját területe, hanem a befolyása alatt álló területek is, katasztrofális demográfiai folyamatokkal küzd, és egy nagyon kezdetleges és bizonytalan szövetségi rendszert tudott csak létrehozni, ennek ellenére bizonyos területeken kétség kívül olyan helyzetben van, hogy rivalizálni tud az Egyesült Államokkal. Ez a helyzet, természetesen, ugyanúgy, mint a szovjet időkben, elsősorban bizonyos katonai paritást jelent, nevezetesen azt, hogy a nukleáris fegyverek, a hordozóeszközök, valamint bizonyos területeken, mint a harcokcsik területén, Oroszország lényegében paritást alakított ki az Egyesült Államokkal. Más felfogások szerint, és ezt igen komolyan kell venni, ha létrejön ismét egy bipoláris rendszer, akkor az már nem egy amerikai–orosz ellentétpárban fogalmazható meg, hanem Oroszország helyét és szerepét Kína foglalhatja el.

3. Az új nemzetközi rendszernek fontos kérdése lesz az, hogy Európa további térvésztesével kell-e számolni. Az 1989-es-90-es európai álmok nem váltak valóra. Nagyon sokan feltételezték azt, hogy a Szovjetunió fölbomlásával és Németország újraegyesítésével létrejön egy olyan európai egység, amely a világ legjelentősebb gazdasági hatalma lesz, és a történelmi hagyományokra építve, a jövőben talán a legjelentősebb politikai és esetleg legalább egyenrangú katonai hatalommá válik. Vagyis nem egyszerűen a II. világháború előtti helyzethez való visszatérés volt elképzelhető a nagy változások időszakában,

hanem az is, hogy Európa az I. világháborúban elveszített domináns szerepét is vissza tudja szerezni. Akik így gondolkodtak, epizódnak tekintették az I. világháború óta eltelt időszakot, tehát a versailles-i és a jaltai rendszer periódusait egyaránt. Gyorsan kiderült, hogy az I. világháború előtti nemzetközi rendszer egyáltalán nem állítható helyre. Európa ugyan sok tekintetben egységesedett, a nyugat-európai intézmények, elsősorban a gazdasági és a vele közvetlenül kapcsolatban álló politikai integráció előrehaladt, de Európa csak másodhegedős az Egyesült Államokhoz képest. Bonyolítja Európa helyzetét az, hogy jövőbeli fejlődési iránya még nem dőlt el – az idevágó komoly erőfeszítések ellenére. A létrejött európai intézmények, elsősorban az Európai Unió és a vele kapcsolatos különösen fontos intézmények egész Európára nem terjedtek ki. A legfontosabb gyöngesége az európai perspektívának az, hogy még Közép-Európát is nehezen integrálta, Európa legkeletibb részét pedig, különösen Oroszországot, egyáltalán nem volt képes nemcsak integrálni, de még kezelni sem. A valamikor reményteljesnek tűnő „Európa Ház” koncepciója halott.

4. Az új világhelyzet egyik sajátossága az, hogy a világ iparilag, pénzügyileg, s általában gazdaságilag legfejlettebb területein, az Egyesült Államok kivételével, határozott gazdasági lelassulás mutatkozik a bipoláris időszak egészéhez képest. A lassulás különösen nyilvánvaló az európai földrészen és Japánban. Nyilván ezzel is összefügg, bár korántsem csak ezzel, hogy a nyugati társadalmakban olyan polarizáció indult meg, amely önmaga is a gazdasági lassulás egyik tényezője, és segít véget vetni olyan koncepciók fennmaradásának, mint a jóléti állam, amely igazán vonzóvá tette a legfejlettebb államokat, elsősorban Európát.

5. Az új nemzetközi rendszerben kétségtelenül különös szerepe lehet Kínának. Kína nem egyszerűen „emelkedő csillag”, amely sok tekintetben visszaszerezheti azt a világgazdasági helyét, amellyel a XVII. század közepéig-végéig rendelkezett. Az azonban nagyon valószínű, hogy Kína nélkül nem működhet semmiféle nemzetközi rendszer, és Kína kihagyása egy ilyen rendszerből egyre kevésbé lehetséges.

6. Valószínűleg nem átmeneti jelenség az ún. működésképtelen államoknak a megjelenése a Közel- és Közép-Keleten, Afrikában és – amit nem szoktunk említeni – Európában. A működésképtelen államok nemcsak súlyos biztonsági veszélyt jelentenek, hanem olyan mértékben befolyásolják az energiaellátást, a kommunikációt, olyan migrációs nyomást gyakorolnak, olyannyira destabilizálhatnak szomszédos országokat is, hogy ezzel külön kell számolni, mégpedig úgy, hogy mindenfajta új nemzetközi rendszernek meg kell találni a megoldást ezeknek az egyébként földrajzilag nagyon kiterjedt és nagy népességű területeknek valamiféle kezelésére.

7. A befagyott konfliktusok jelenthetik a nemzetközi szisztéma egy szintén fontos új elemét. E konfliktusok tulajdonképpen mind nyitott vál-

ságok, kifejezik azt, hogy a különböző béketeretítő akciók sikertelenek voltak, illetve hogy semmiféle hosszútávú megoldásnak a koncepciója sem alakult ki. A befagyott konfliktusok közé tartoznak nyilvánvalóan olyanok, mint az afgán, az iraki, a líbiai, és nem kétséges, ide tartoznak az európai kontinensen a boszniai és a koszovói konfliktusok is. A nemzetközi közösség ezeket képtelen volt kezelni. Ahol valamiféle átmeneti stabilitás létrejött, mint Boszniában, az is nyilvánvaló, hogy csak bizonyos ideig és bizonyos kondíciókkal tartható fenn. Vagyis ez a most kialakult, nem teljesen befejezett és cseppfolyós nemzetközi rendszer sok tekintetben bizonytalanabb és veszedelmesebb szituációt teremtett, mint amilyen kialakult a bipolaritás időszakában.

8. A terrorizmus önálló kategóriává vált nemcsak a biztonságpolitikában, hanem a nemzetközi politikai gondolkodás egészében is. Ma az Egyesült Államok számos stratégiája úgy fogalmaz, hogy az Egyesült Államoknak két fontos ellensége van, az egyik Oroszország, a másik pedig a terrorizmus. Az oroszok válaszul kissé eltérő nézetet vallanak, azt állítva, hogy a terrorizmus az első számú kihívás és az Egyesült Államok által képviselt veszélyek csak ez után következnek. A nemzetközi terrorizmus nem képvisel egységes erőt, nem egységes az ideológiája, nincs egységes parancsnoki rendszere, nincsenek egységes céljai. Ez azt jelenti, hogy teljesen eltér egy szokványos állami entitásnak a jellegzetességeitől, ám állandó kihívást jelent, és az ellene folytatott harcot nem teszi könnyebbé az, hogy nem egy közös központból irányított nagy terrorista állammal áll szemben a nemzetközi közösség.

9. Ez a pont egy olyan jelenségre hívja fel a figyelmet, amely az új nemzetközi rendszernek az egyik lehetséges állandó elemére utal, ez pedig a jogilag, erkölcsileg különféleképpen értelmezett migráció. A jelentős migráció nem az 1990 utáni rendszernek a sajátossága, és ilyen értelemben nem egyértelműen megkülönböztető specifikuma. Ezzel együtt teljesen egyértelmű, hogy hosszú évtizedekre, sőt bizonyos értelemben évszázadokra és évezredekre visszamenő jelenségről van szó, hiszen emberek egyénileg, csoportosan törzsi, nemzeti, állami közösségként állandó mozgásban voltak, újabb és újabb területekre jutottak el, hódították meg, vagy beépültek és különböző társadalmi-gazdasági státuszokat elfoglalva telepítették be a különböző országokat és régiókat. Ez azonban nem ad választ arra, hogy miért különleges fontosságú a migráció, és miért nem szóltunk, vagy szólunk erről a megelőző békerendszerek kapcsán. Egyszerűen arról van szó, hogy a most kialakuló, elképesztő nagyságú gazdasági és demográfiai aránytalanságok a fölgyorsuló globalizáció körülményei között, amelyeket egyesek a Római Birodalom utolsó évszázadaiban kialakult szituációhoz hasonlítanak, jelenleg nem egyszerűen folytatásai az eddigi migrációs folyamatoknak. Az európai politikusok jelentős része, némileg eltűlözva a bevándorlás dimenzióit, kifejezetten kataszt-

rofálisnak ítéli meg a helyzetet. Az természetesen nem igaz, hogy a migráció lenne a társadalmi labilitás és a terrorizmus a melegágya, az azonban kétségtelen, hogy azokban az országokban, ahol a demográfiai robbanás nagyon jelentős, és nem indul be számottevő gazdasági növekedés és vele kapcsolatban modernizáció, ott az Európára és általában a fejlettebb országokra a nyomás igen nagy lesz, ami az elkövetkezendő évtizedekben globális méretekben is destabilizáló lehet. Nem lehet arról elfeledkezni, hogy nemcsak a Közel-Keletről és az afrikai kontinensről van szó, hanem nem kizárhatóan akut válságok alakulhatnak ki Európában is, jelenlegi ismereteink szerint Ukrajnában, és ez tovább növelheti a migrációs nyomást.



Jevgenyij Haldej fotográfiája: Berlin, 1945. május